

Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları

*

Urban Utopias from Ancient until Today

Ülkü Duman Yüksel

Özet

Bu çalışmanın amacı Antikçağ'dan günümüze ütopyalarda kentlerin ne şekilde ele alındığını ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle ütopya kavramı kısaca tartışılmış, kent ütopyası kavramı açıklanmış, ardından Antikçağ'da, Ortaçağ ve Erken Modern Dönemde, 19. ve 20. yüzyıllarda ütopyalarda kent olgusunun nasıl ele alındığı ve şekillendirildiği irdelenmiştir. İncelenen her dönem için kent ütopyası olgusu hem edebi literatürde ele alınış şekli hem de tasarımlarda ortaya konuluş şekli olmak üzere iki farklı düzlemde/boyutta değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *ütopya, kent ütopyaları, antikçağ, ortaçağ, 19. ve 20. yüzyıl, ekotopya*

Abstract

The purpose of this study is to find out how the city from Ancient until today in utopias discussed and shaped. In the study first concepts of utopia and urban utopia briefly discussed, then the phenomenon of urban utopias in Ancient, Medieval, Early Modern Period, in 19th and 20th centuries explicated. Each period is undertaken in two major dimensions. Firstly utopias which are proposed in literature are introduced then the utopias which are generated in designs are evaluated.

Keywords: *utopia, urban utopia, ancient, medieval, 19th and 20th century, ecotopia*

Hayal İle Gerçek Arasında Ütopya

Türetilmiş bir kelime olan “ütopya” sözcüğü ilk kez İngiliz yazar Thomas More’un 1516 tarihinde kaleme aldığı *De Optima Reipublicae Statu Deque Nova Insula Utopia* adlı edebi eserinde Yunanca kökenli bir terim olarak kullanılmıştır. Thomas More, “ütopya” terimini, Yunan dilindeki “var olmayan-yok” anlamına gelen “u” ve “yer” anlamındaki “topos” köklerinden türeterek “olmayan yer” anlamında kullanmıştır. More’un Yunan dilindeki köklerden birleştirme yaparak oluşturduğu ve yapıtına adını veren “utopos” terimi, daha sonraki süreçte de pek çok düşünce akımına esin kaynağı olmuştur. “Utopos” sözcüğü, gerçeklik ve düşsel düzlem arasında duran bir adayı anlatır. Krishan Kumar (2005), ütopyayı hem hiçbir yer (outopia) hem de iyi bir yer (eutopia) olarak tanımlamaktadır. Kumar, mümkün olmayan, ancak insanın bulunmak için heves ettiği bir dünyada yaşamının ütopyanın özünü yansıttığını ifade etmiştir (s.9).

Ütopyalar pek çok toplumsal sorunu kendilerine özgü biçimde ifade etmiş ve çözüm yolu göstermiştir. Usta (2005), ütopyaları kendi dönemlerinin devrimci manifestoları olarak tanımlamaktadır. Ütopyalar, özel mülkiyetin tanrılaştırılmasına karşı ortak mülkiyete vurgu yapmış; dilenciler asılırken yurttaşın ekmek ve iş hakkını savunmuş; kadınlar köle gibi muamele görürken eşit ve mutlu kadının önemine dikkat çekmiştir. Ütopyalar, çalışmadan sefahat içinde yüzen asalak sınıflara karşı emeği kutsamış; israfa karşı tutumluluğu, açgözlülüğe karşı ihtiyacı vurgulamış; çocuklar maden ocaklarında tükenişe terk edilirken onlar için mutlu bir gelecek ve eğitim hakkı istemiştir.

Ütopya, akıldışını ve onarılmazlığı ortadan kaldırarak, tarihin son kertesini ve özü olan trajediye karşı çıkar. Mükemmel bir toplumda her tür karşıtlık biter; orada iradeler engellenir, teskin edilir ya da mucizevî bir biçimde aynı yöne dönük kılınır. Orada, tesadüf ya da çelişki işe karıştırılmadan, sadece birlik hüküm sürer. Ütopya, çocuksu bir akılcılıkla dinden bağımsızlaşmış bir meleklik karışımıdır (Cioran, 2010, s. 87).

Mannheim (2008), ütopya kavramının üzerinde en az konsensüs sağlanmış kavramlardan biri olduğunu belirtmekte; bu kavramsal kargaşanın birçok tanımlama ve betimleme denemeleri yapılarak aşılmaya çalışıldığını/çalışılacağını ifade etmektedir. Ütopya kavramının çok tartışmalı bir kavram olmasının nedeni kimi yazarların, ütopyalardaki mükemmeliyetçiliğin ancak baskıcı bir idare ile gerçekleştirilebileceğini, ütopyalarda herkesin mükemmel olmaya zorlandığını böylece tekdüze, farklı düşünce ve çeşitlilikten uzak monoton bir toplum yaratıldığını düşünmeleridir. Bazı yazarlar ise ütopyaları abartılı ve çelişkili bulmaktadır.

Ütopyaların oluşumunda efsaneler, destanlar ve mitlerin büyük katkısı olmuştur. Kayıp Atlantis Kıtası, Mahabharata Destanı, Cockayne Diyarı, Cennet, Altın Çağ düşüncesi, Binyıl inancı... Ütopya hem hepsi hem hiçbiridir. Cockayne ütopyalardaki başlıca sürükleyici güç olan arzu unsurunu katar. Cennet ve Altın Çağ, ahenk unsurunu katar. Binyıl umut unsurunu katar. İdeal kent ise ütopyaya tasarım unsurunu katar. İdeal kentte filozof-mimar-zanaatkar olarak insan, Jove¹ ile birlikte ortak yaratıcıdır (Kumar, 2005). Bu noktada her ütopya arzu-ahenk-umut-tasarım unsurlarının farklı oranlarda birleşmesinden tecelli etmektedir ve sadelik de bu düzenin ana ilkesidir.

Mannheim (2008)'a göre ideoloji ve ütopya da ayrılmaz bir ikilidir. Bunun temelinde varoluş ile ütopyanın diyalektik bir ilişki içinde oluşu yatmaktadır. Ütopya bir sonraki aşamada gerçekleşen ve böylece varoluşa dönüşen varoluşun gerçekleşmemiş olanını içerdiğinden; ideolojiyi özü gereği ütopyadan ayırmak, Mannheim'a göre mümkün değildir.

Ütopyalar aynı zamanda bilimkurgudur. Kumar (2005), ütopyalardaki eserlerin kurgularında gerçek olanı değil mümkün olanı ele aldıklarını; bu nedenle geleneksel gerçekçilik ve doğallık üzerine kurulu romandan çok bilimkurgu türüne ait olduklarını ifade etmektedir. Ancak onu diğer kurgu eserlerden ayıran farkı asıl konusunun iyi toplum olmasıdır (s.44).

¹ Jüpiter, Zeus ya da Baştanrı anlamında kullanılır.

Ütopyaları, edebiyat, resim, mimarlık gibi sanatın hangi dalıyla ifade edildiğine göre sınıflandırabileceğimiz gibi, olumlu (ütopya) ya da olumsuz (distopya) oluşuna göre de sınıflandırmak mümkündür. Bazı ütopyalar niteliklerine göre feminist, ekolojik, teknolojik, dini ya da toplumsal gibi sınıflandırılabilir. Ancak vurgulanması gereken nokta ütopyaların eşitlik ve özgürlük fikirleriyle ortaya çıkarak, daha sonraki tarihsel dönemler boyunca pek çok kişiyi, topluluğu ya da toplumu etkilediğidir. Ütopyanın, insanlığın ilerleyişi için itici güç niteliği taşıyan geleceğe dönük söylemi, yol açtığı tartışmaların ötesine geçerek, vazgeçilmez bir kavram olmasını sağlamıştır.

Kent Ütopyaları

Kent ütopyaları yani insanların kentlere dair düşleri, umutları, beklentileri neredeyse ilk kentler kadar eskilere dayanmaktadır. Bu anlamda başlangıçta her kentin özünde bir miktar ütopya olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Lewis Mumford, "ilk ütopyanın bizzat kentin kendisi" olduğunu iddia etmiştir (Kumar, 2005, s.25).

Ütopyalarda kent ideal yaşam, ideal toplum, ideal yönetimin gerçekleştiği mekân olması açısından önemlidir. Ütopyalarda kente bakış farklı dönemlerde birbirinden ayrılmıştır. Ütopyaları insanların iyileştirilebilir olasılığı için bir araç olarak görenler kentin ideal biçiminin toplumu ve sosyal yapıyı şekillendirdiğini, onları da idealize ettiğini kabul etmişlerdir. Kimi dönemlerde ise ideal toplumun kendi ideal mekânını yarattığı kabul edilmiştir.

Ütopyalardaki kentler ile ideal kent teması birbiri ile oldukça ilişkilidir. Ütopya ile ideal kent arayışı arasındaki sonu gelmez mübadele ikili bir gereksinimin şemsiyesi altında yer alır (Sacrey vd., 2003, s.117) ve ütöpik kent bir yandan ortaya çıktığı dönemin yasal, yönetsel, sosyal, ekonomik ve çevresel izlerini taşıırken ütöpik/ideal toplumun şekillendirdiği mekânı sahibinin vizyonu/ufku doğrultusunda imgeler.

Ütopyalarda kentler gerçeklik amaçları adına kullanılmaktadır. Ütopyalar iletilerini güçlendirmek, okuyucunun imgeleminde canlandırarak

daha inandırıcı ve çekici hale gelmek için birtakım mekânsal olgulara ihtiyaç duymaktadırlar. Böylece kentler ideal toplumu yaratan ya da ideal toplumun yarattığı mekânsal izdüşümler haline dolayısı ile ütopyaların önemli bir bileşeni haline gelmektedirler. Sacrey vd. (2003), bir bina tasarımı çizen mimar gibi, bir kenti ya da bir kent parçasını projelendiren mimar ya da plancının da içine bir miktar ütopyanın sızdığı öyküler anlattığını belirtmektedirler. Proje, bir örnek/öncü olma iddiasını taşıdığı anda ütopya ile kurulan bağlar daha da güçlenmektedir.

Kent ütopyalarını ele alan eserler incelendiğinde, kentlerin ütopyalarda iki şekilde ele alındığı görülmektedir. İlkinde kentler edebi eserlerde yazar tarafından hayal edilen mutlu toplumun yaşadığı yer/mekân olarak karşımıza çıkar. İkincisinde ise kentin kendisi bizzat bir ütopya olarak tasarlanmış ve kurgulanmıştır. Antikçağdan günümüze ideal kent arayışı ütopyalarda olduğu kadar gerçekliğin içinde de farklı yönlerde gelişmiştir. Makalenin bundan sonraki bölümünde tarihin farklı dönemlerinde kentlerin ütopyalarda ne şekilde ele alındığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Antikçağ Ütopyalarında Kentler

Ütopyalar, genellikle Platon'a dayandırılmakla birlikte Usta (2005) *Antikçağ Ütopyaları* adlı eserinde ütopyaların beş bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirtmektedir. Sümer'den, Mısır'dan, Yunanistan'dan yola çıkan ütopya, Roma'ya, Çin'e, Hindistan'a uğramış, bir süre duraksadıktan sonra yeniden Ortadoğu'ya, Avrupa'ya yayılmıştır. Bundan beş bin yıl önce, Sümerler, insanlığın henüz günahkâr olmadığı, bolluğu ve huzuru tanıdığı "çok eski bir çağ"dan bahsetmişlerdir. Benzer şekilde, dört bin yıl önce Mısır'da bir efsanede Tanrı'nın kullarını aynı çamurdan yarattığı; fakat zenginlik, doymak bilmeyen altın ve gümüş hırslarının, insanı, geleneksel ahlaktan ve göreneklerden uzaklaştırdığı anlatılmaktadır. Ama cennetle her şey yeniden düzelecektir. Toprak herkesin müşterek malı olacak, onu ne duvar ne de sınır bölecektir. İnsanlık bolluk

diyarına ulaşacaktır. Herkes birlikte yaşayacak ve zenginlik bir fayda sağlamayacak, herkes eşit olacaktır.

Üç bin yıl öncesinden MS birinci yüzyıla kadar Yunanistan'da insanların bolluk, bereket, mutluluk içinde yaşadığı günler; kadınların iktidara gelip özel mülkiyetin olmadığı eşitlikçi bir düzen; zanaatkarlar, köylüler ve askerlerden oluşan komünal bir düzen ve eşit toplum gibi olgular edebi ve diğer eserlere konu olmuştur.

Jambulos, Güneş Adaları isimli eserinde Hint Okyanusu'ndaki bir adada yaşayan ideal bir toplumu anlatmıştır. Şekli armuta benzeyen adanın çevresi 90 kilometreden fazladır ve iklimi yumuşaktır. İkliminden ötürü pek çok bitki ve hayvan türü yaşamaktadır. Sıcak ve soğuk su kaynakları oldukça boldur. Ancak adalılar bu bolluk içerisinde sade bir yaşam sürmektedir. Adada insanlar 400 kişilik gruplar halinde yaşamaktadır. Eğitime çok önem veren topluluk astrolojiyle de ilgilenmektedir. Jambulos'un hayali olup olmadığı tartışmalı olan adasının Thomas More ve Tomasso Campanella'ya esin kaynağı olduğu düşünülmektedir (Winiarczyk, 1997).

Platon en bilinen eseri *Devlet'*te ideal bir toplumu betimlemiştir. Ancak *Devlet'*in tam anlamıyla bir ütopya olduğunu söylemek güçtür. Platon'un Devlet'teki fiziksel ve toplumsal düzene ait detaylardaki belirsizlikleri Timaeus ve Critias'ta ideal kent imparatorluğu Atlantis'in yıkılış öncesini betimlerken anlattığını belirtmektedir. Platon her iki antik ve yarı efsanevi kentin, Devlet'teki ideal kentin habercisi olan gerçek tarihsel prototipler olduğuna işaret eder. Daha sonra *Yasalar'*da ideal toplum için somut tarihsel örnekler verir (Kumar, 2005, s.32).

Platon Critias bölümünde ütopya'ya çok yaklaşmıştır. Critias'ta Atlantis gelişmiş, teknolojik bir uygarlıktır. Başkent merkezinde kraliyet sarayını içeren içkale ve altın bir surla ondan ayrılan Poseidon tapınağı bulunur. Kentin geri kalanı eşmerkezli daireler halinde tapınağın etrafına dizilmiştir (Kumar, 2005, s.38). Hem denizden merkeze ulaşabilmek hem de merkezin diğer limanlarla bağlantısını sağlayabilmek için 90 m genişliğinde, 30 m derinliğinde ve 10 km uzunluğunda bir kanal açılmış,

ayrıca denizin çevresini saran kara çemberlerini birbirine bağlamak için köprüler ve su kemerleri inşa edilmiştir. Başkentin Atlantik İmparatorluğu'nun diğer adaları ile bağlantısı sağlanmıştır (Usta, 2005, s.56). Platon'un eserindeki toplumsal hiyerarşik düzen Atlantis'in kentlerinin mekânsal organizasyonunu şekillendirmektedir.

Antikçağ ütopyaları önce efsane ve mitlerde karşımıza çıkmakta ardından edebi eserlerde kendilerine yer bulmaktadır. Eserler bütün insanların refah, bolluk ve bereket içinde yaşadığı, eşit bir toplumdan söz ederken aslında ortaya çıktıkları dönemin olumsuzluklarına/sorunlarına birer tepki niteliğindedirler. Bu nitelikleri ile Platon'un *Devlet*'i de dâhil olmak üzere bu dönemdeki ütopyaların ne kadar gerçek ütopya sayılabileceği konusunda tartışmalar olmakla birlikte Ortaçağ'da ortaya çıkacak ütopyalar üzerinde belirgin etkilerinin olduğu ve çağlarının çok ötesinde fikirleri/hayalleri olduğu göz ardı edilmemelidir.

Ortaçağ ve Erken Modern Dönem Ütopyalarında Kentler

Ortaçağ, Platon'dan neredeyse iki bin yıl sonra ütopya kavramının yeniden ortaya çıktığı dönem olarak önem taşımaktadır. Bu dönemde ütopik kentler, başta Thomas More'un *Ütopyası* olmak üzere edebi eserlerde, resimlerde, tasarımlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde edebi eserlerdeki kentler ve tasarlanmış kentler ayrı ayrı ele alınacaktır.

Thomas More'un *Ütopya* isimli edebi eseri 1516 yılında yayımlanmıştır. Ütopya, More'un eşitlikçi toplum söylemlerini somutlaştıran hayali bir adadır. Ütopya, kral Utopos'un bir kanal kazdırmasıyla ana karadan ayrılmıştır. Ütopya adasında bireyler aileleri, 30 aile bir araya gelerek "philarch" denen yönetim birimlerini oluşturur. Philarch aynı zamanda bir iş birimidir. Tarlalarda kolektif çalışılmaktadır. Sabah üç, öğleden sonra üç olmak üzere günde altı saat çalışılır. Devlete ve yönetime dair tüm sorunlar halk kurultaylarında görüşülmektedir. Sınıf ayrımı yoktur. Köleler sadece suç işlemiş olanlardır. Her şeyin mülkiyeti ortaktır. Konutlar, on yılda bir çekilen kurayla değiştirilmekte ve herkes yeni konutuna taşınmaktadır. Zorunlu eğitimin tek kademesi tarım eğitimidir.

Ütopyada çalışma saati dışındaki saatler eğitime ayrılır. Halk için sanat eğitimi vardır. Çocuklar ortak büyütülür, yemekler halkevlerinde yenir. Ütopya birbirine benzeyen 54 kente sahiptir. Kentler hem planlama yönünden hem yasal açıdan son derece örgütlüdür. Kare formundaki kentlerin sokakları düzenli, ulaşım kolaydır. Bütün konutlar birbirinin eşidir (More, 1999).

Tomasso Campanella'nın 1623 yılında yayımlanan *Güneş Ülkesi* (City of the Sun) adlı eserinde Güneş Kenti geniş bir ovanın ortasında yükselen bir tepeye kurulmuştur. Çapı üç bin beş yüz-beş bin metreyi bulmaktadır. Kent ortak merkezli yedi halkaya bölünmüştür ve halkalardan her biri yedi gezegenden birinin adını taşımaktadır. Tepenin doruğunda yuvarlak bir tapınak yer almaktadır. Bu alan dini ve siyasi erkin mekânıdır. Her halka surlarla birbirinden ayrılmıştır. Surlar koruma işlevi yanında eğitsel amaçlı da kullanılmakta; bilgiler bu surların üzerine işlenerek kentlilerin belleğine kazınmaktadır. Kent yaşamı için gerekli tüm donatı ve hizmetler bu yedi halkanın içerisinde yer almaktadır (Campanella, 2009).

Campanella'nın *Güneş Ülkesi*, ideal kentin başka bir özelliğini göstermektedir. En azından manevi ve yaratıcı amaçları açısından kent, bütünlüklü ve kendine yeterli bir varlıktır. Köylüler, kentin erzağını sağlayabilirler, ancak iyi yaşamın, akıl ve ruh yaşamının düzenlenmesi ve ilerletilmesi üzerine kentin temel işlevinde ciddi bir rol oynamazlar. Güneş Ülkesi'nin yedi dairesini birbirinden ayıran surlar, insanlığın tüm bilgilerini gösteren sözler ve resimlerle kaplıdır. Kent, insanoğlunun tanışık olduğu tüm sanatları ve bilimlerini fiziken cisimleştirmekte; iyi yaşamın üretilmesinde gereken tüm bilginin kısa, ama detaylı bir özetini içermektedir. Felsefeyi ve bilimi taşınak-ideal olanı ebedileştirme girişimi bizzat Platon'un takdirini kazanabilecek bir niteliktedir (Kumar, 2005, s.28).

Bir din adamı olan Johannes Valentinus Andreae *Christianopolis* (1619) isimli eserinde kendi ideal hristiyan toplumu hayalini anlatırken Rönesans kentinin özelliklerini de ortaya koymaktadır. *Christianopolis* kenarı 215 m olan bir kare formundadır. Kentin etrafı surlarla çevrilidir ve dört kule

bulunmaktadır. Kentin merkezinde daire şeklindeki tapınak yer alır. Yapılar iki katlıdır. Kent bölgelere ayrılmış, sanayi alanları niteliklerine göre ayrıştırılmış, benzer sanayi türleri bir araya toplanmıştır (Şekil 1a).

Mumford (1922) 20. yüzyıl başında karşımıza çıkan bahçe kentlerin kente bitişik tarım bölgesi fikri ile *Christianopolis*'in gecikmiş reproduksiyonları olduğunu belirtmekte (s.85), Kumar (2005), *Christianopolis* ve *Güneş Ülkesi*'nin ütopyalara katkısının ütopyaların merkezinde bilimsel ve teknik merakları yerleştirmiş olmaları olduğunu ifade etmektedir (s.28).

Yeni Atlantis (New Atlantis) Francis Bacon'ın düşüncelerindeki ideal toplum düzenini imgesel bir adada yansıttığı 1623 yılında yayımlanan edebi eseridir. Johann Gottfried Schnabel tarafından yazılan ütöpik edebi eser *Insel Felsenburg* (1731) da tıpkı More'un Ütopyası gibi bir adada geçmektedir. Ütopyalar ada olgusu üzerine kurgulanarak dış dünyanın fiziki, sosyal, ekonomik koşullarından soyutlanmaktadır.

Tasarlanmış Kentler

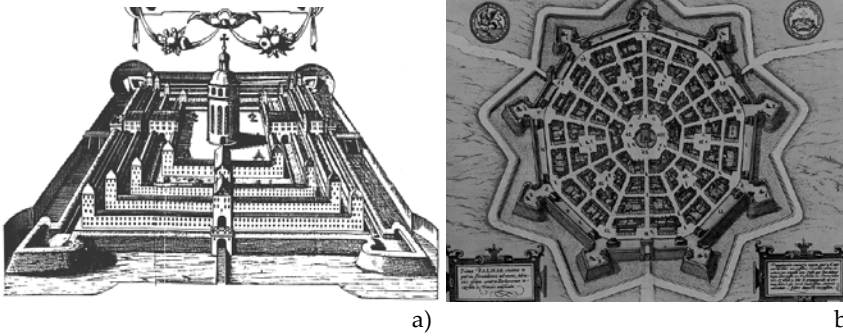
Ortaçağ'da, Rönesans ile yaşanan toplumsal, kültürel ve bilimsel süreç ve aydınlanma kent geleneğine yansımış ancak öte yandan Antikçağ'daki gibi düzenli tasarlanmış kent geleneği devam etmiştir.

Bu aşamadaki öncüler Leon Batista Alberti *De re aedificatoria* (1452), Filarete olarak anılan Antonio Averlino *la Sforzinda* (1464) ya da Francesco di Giorgio Martini *Trattati di Architectura* (1482) ve Leonardo da Vinci'dir. Eserleri ve eserlerinin nitelikleri farklılık gösterse de hepsinin ortak özelliği kuramsal tasarımları gerçek hayata geçirmiş olmalarıdır. Sarcey vd. (2003) bu dönemde kentin ister perspektif halinde, ister tasarım halinde gösterilsin, herhangi bir bina gibi projelendirilebilecek bir nesne haline geldiğini; buna bağlı olarak kusursuz bir kent anlayışının da düşünülebilir bir şey olarak görülmeye başladığını belirtmektedir. Mimarlar tarafından XV. yüzyıl boyunca geliştirilen ideal kent projeleri, antik atıflarla beslenmiş olarak, merkezi bir tasarımın benim-

senmesine götüren bir düzenlilik idealinin damgasını taşırlar. İdeal kentin mimarisi aynı zamanda da düzenli olmak iddiasındadır.

Platoncu olan Rönesans kent plancıları, tasarladıkları merkezi ve dairesel kentlerde Devlet'in hiyerarşik ve aristokratik düzenini kurmayı amaçlamışlardır. Eaton (2002), merkezi ve daireler halinde yayılan yapısıyla Rönesans'ın ütopya kentinin, sadece insan toplumunun değil tüm evrensel düzenin mikrokozmosu olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde estetik mükemmellik, matematiksel mükemmelliğin bir fonksiyonu olduğundan katı biçimde ideal ölçülere uymuşlar, hümanist mimarlar matematiksel ilkeleri kentlere uygulamışlardır (Şekil 1b). Kumar (2006) ise Rönesans mimarlarının kenti mutlak bir ütopya yaklaşımıyla kavradıklarını belirterek, kent planlarında Romalı mimar Vitruvius'un yazıları ile Platon'a ait kavramların fiziksel bir kopyasını yarattıklarını belirtmiştir (s.19).

Rönesans ütopyalarında mesleğe göre gerçekleşen işlevsel dağılım doğrultusunda kentin uzmanlaşmış bölgelere ayrılması bir diğer dikkat çekici özelliktir.

Şekil 1. Johannes Valentinus Andreae, *Christianopolis* (1619), Vincenzo Scamozzi, *Palma Nova* (1593) Kaynak: Eaton 2002

Ortaçağ ve erken Modern dönem ütopyalarında karşımıza çıkan düzenli kent, insanoğlunun egemenliği altında tuttuğu doğanın içerisinde,

mevcut kentlerin düzensizlik ve kargaşasına karşı rasyonel, hiyerarşik ve hümanist bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmaktadır.

Klasik çağın siyasi aritmetiğinden modern ekonomik siyasete geçilirken, durağan bir düzen arayışı üzerine kurulu yaklaşımlara kentin işlev ve ulaşım terimleriyle okunuşu ilave olmuştur. Kent ile toprak arasındaki ilişkiler de, aynı şekilde, yepyeni terimlerle gündeme gelmektedir. Varsılıkların yeniden paylaşılıp tüketildiği merkez olarak kent, mühendislerin alabildiğine geniş bir bahçe tarzında düzenlemeyi tasarladıkları bir toprağın düğüm noktasını oluşturmaktadır. Bu bakış açısından ideal kent artık kendi içine kapalı bir başyapıt görünümü sunamaz; giderek, iletişim ve ulaşım yollarının ayrıldığı bir odak olarak belirir (Sarcey vd., 2003).

Kentin bir odak noktası haline dönüşü ile yakın çevresi ile kurduğu ilişkiler de değişmekte; bu da beraberinde etrafındaki kırsal alanlara baskının artışı getirmektedir. Bu nedenle kentteki kurumların, toplumsal yapının yeniden ele alınması gerekliliği doğmaktadır. İşte bu noktada ideal kent arayışı birdenbire siyasal ve toplumsal bir erim kazanır. Artık kentsel yapının edilgen bir tarzda toplumun örgütlenme biçimini yansıtmakla kalmadığı; toplumsal örgütlenmeye doğrudan etki yaptığı kabul edilmektedir. Bunun sonucunda ise tasarım ile ütopya arasındaki ilişkiler artmaktadır. XVIII. yüzyılın son on yılları içinde, Etienne Louis Boullée ve Claude Nicolas Ledoux gibi mimarların tasarımları bu artışa örnek teşkil ederler. Boullée'nin ütopyik yapısı *Newton Kenotaftı* (1784) ve Ledoux'nun 1774 ve 1779 yılları arasında inşa etmiş olduğu *Arc-et-Senans* tuz ocağından yola çıkarak tasarladığı Chauv² ideal kenti, hem tasarımdan hem de ütopyadan çizgiler taşır.

---

² Ledoux'a ait Chauv İdeal Kent'inin tarihi bazı kaynaklarda 1806 olarak verilmektedir.

19. Yüzyıl Ütopyalarında Kentler

19. yüzyıla gelindiğinde ütopyalarda düzenli kent fikrinden uzaklaşmıştır. Fishman (2002), 19. yüzyılın ilk yarısında, büyük Avrupa kentlerinin tarihsel duvarlarını ve istihkâmlarını yıktığını; kendilerini çevreleyen kırsal alana doğru ihtiyatsız bir hızla ve sağlıklı bir organizmanın uygun yapısını yitirerek, genişlediklerini belirtmektedir. Londra'nın nüfusu, 19. yüzyıl boyunca, 900 binden 4,5 milyona yükselmiş; aynı dönemde Paris, nüfusunu beşe katlayarak, 500 binden 2,5 milyona ulaşmıştır. Berlin 190 binden 2 milyondan fazla nüfusa, New York 60 binden 3,4 milyona yükselmiştir. 1840'ta bir köy olan Chicago, yüzyıl dönümünde 1,7 milyon nüfusa ulaşmıştır (s.116).

Bunun sonucunda bu dönemdeki ütopyaacılar endüstri devriminin beraberinde getirdiği kentlerdeki aşırı nüfus artışı, sağlıksız koşullar, eşitsizlik gibi olumsuzlukları eleştirerek hem toplumsal hem de kentsel yeni bir kurgu arayışına girmiştir. Bu dönemde kent ve doğa arasındaki uçurum büyümüş, kentler hem doğadan uzak hem de yaşanılmaz bir hal almıştır. Sarcey vd. (2003), bu dönemdeki ütopyaların, bir yandan kentsel aydınlatma, lağımlar, metro gibi teknik altyapılara tutkun, öte yandan Ortaçağ'a ve anıtlarına özlem duyan iki farklı yüzü olduğunu ifade etmektedir.

Bu dönemdeki edebi eserlerden biri Benjamin Ward Richardson tarafından kaleme alınan *Hygeia* (1876)'dır. Hygeia, kamusal sağlık ilkelerine kesin uyum üzerine temellendirilmiş bir ideal kenttir. Bilindiği üzere bu dönemde Avrupa'yı etkileyen kolera salgınları sonucunda kentlerdeki kaygıların en başında sağlık konusu gelmektedir. 100.000 nüfuslu kentte 20.000 konut bulunmaktadır. Kent 1600 hektar (ha) büyüklüktedir ve ortalama yoğunluk 60 kişi/ha'dır. Kentte nüfus yoğunluğunun dengeli bir şekilde dağılımı konutların karakteri ile sağlanmıştır. Yüksek katlı konutlar sokakları gölgeler. Ayrıca çok sayıda kiralık konutun olduğu yapılara tek giriş verilmesi kesinlikle yasaktır. İş yerlerinin bulunduğu sokaklarda yapılar üç ve dört katlıdır. Bu sokaklardaki konutlar da 4

katlıdır, batıya bakan sokaklarda ise konutlar ayrıık nizamdır. Konutların yüksekliği 18 metreyi geçemez (Richardson, 1876).

Model şehirde doğu batı istikametinde başlıca gezilecek yer olan üç geniş ana cadde ve bulvar yer alır. Kuzey güney istikametinde cadde ve sokaklar da bu ana caddeleri keser. Bütün cadde ve sokaklar hava akımına ve güneş ışığına imkân verecek genişliktedir. Yaya yollarının etrafına ağaçlar, çalılar dikilmiştir. Konutların arkalarındaki ortak alanlar bahçedir. Kilise, tiyatro, banka, eğitim alanları ve diğer kamu yapıları ile ticaret yapıları tek başına, sokakların bir parçasını oluşturacak şekilde durmaktadır. Bu yapılar sadece estetik sebeplerden değil kentin sağlıklı olması için de bahçelerle çevrelenmiştir.

Amerikalı bir yazar olan Edward Bellamy'nin (1888) *Geçmişe Bakış* (Looking Backward) isimli kitabı insan dayanışması, kamusal mülkiyet, akılcı denetimi konu almaktadır. Kitap, Julian West isminde bir Amerikalının yaşadıklarını anlamaktadır. West, 1887'de Boston'da hipnotizmayla daldığı uykudan 2000 yılında uyanır. West'in uyandığı Boston kenti büyük bir kenttir. Millerce uzunluktaki geniş sokaklar ağaçlarla gölgelenmiş, güzel ve kaliteli binalarla çevrelenmiştir. Binalar sürekliliği olan bloklar halinde değildir, ancak içlerine kapalıdırlar. Her bölgede/mahallede geniş, büyük meydanlar vardır ve meydanlar ağaçlarla doludur; heykellerle, fıskiyelerle bezenmiştir. Kamu binaları muazzam boyutlardadır ve mimari bir görkeme sahiptir. İşgücünün örgütlenmesi, gelirin dağılımı ve kamu yararının önceliği *Geçmişe Bakış*'taki ütopyanın en önemli unsurlarıdır. Edward Bellamy'nin 2000 yılı kenti batılı Fourier'in Falanster'ine öykünmektedir.

19. yüzyıl başlarının ütöpik sosyalistleri mutlaka bahsedilmesi gereken bir konudur. Ütöpik sosyalistlerin en önemlileri olan Charles Fourier, Robert Owen ve Henri de Saint-Simon'ın bir yandan yeni bir toplumsal yapılanma kurgularken diğer yandan söylemlerini tasarım unsurlarıyla bütünleştirmiştir.

Charles Fourier, Robert Owen ve Henri de Saint-Simon Sanayi Devriminin sınıf savaşmaları tarafından lekelenmemiş topluluklarının ayrıntılı

betimlemelerini yapmak için, Thomas More'un *Ütopya*, Platon'un *Devlet* geleneklerini izlemişlerdi. Bununla birlikte, More ya da Platon'dan farklı olarak, ütöpik sosyalistler, ideal yerleşimlerinin bir an önce gerçekleşmesi için çabalamışlardır. Owen ve Fourier, ütöpik topluluklar yaratmak için ayrıntılı toplum ve mimarlık planları üretmişlerdir. Ütöpik sosyalist planlamaya iki izlek egemen olmuştur: Birincisi, kent ile kırsal arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak; ikincisi, topluluğu bir tek büyük "aile" yapısına yerleştirerek, bireylerin ve ailelerin fiziksel yalıtılmışlığının üstesinden gelmek. Tasarımlarının birçoğu, ideal kentleri değil, ideal komünleri, 2.000 kişiden az nüfusa sahip küçük kırsal birimleri betimlemektedir. (Fishman, 2002, s.120).

Henri de Saint Simon (1760-1825), endüstri toplumuna bilim, teknoloji ve işbirliğine dayalı bir toplum dizgesi sunarak Owen ve Fourier'e esin kaynağı olmuştur. Robert Owen'ın idareci olarak çalıştığı New Lanark'tan yola çıkarak oluşturduğu modeli, çalışma, konut ve eğitim birimlerini bir araya toplamaktadır. Owen, modelini ABD'de 800 kişilik *New Harmony Topluluğu* ile deneyimleme olanağı bulmuştur.

Mekânsal ve mimari tasarımda ise kente özgü işlevleri ve konut mimarisini kırsal yaşamına taşımış, bir açıdan kent-kırsal sürekliliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kentlerden tamamen yalıtılmış 400-600 hektarlık kırsal araziler üzerinde kurulan küçük ölçekli ve birbiriyle uyumlu topluluk birimlerinin nüfusu 500-3000 arasında değişmektedir. *New Harmony Topluluğu*, çevreden yüksek platformlar aracılığıyla yalıtılmıştır. Dörtgen avlular planına "tinsel dörtgenler" adı verilen *New Harmony* köyünün üç kenarında toplu yemek salonu, rekreasyon amaçlı toplanma salonları ve apartmanlar, diğer kenarında ise örnek fabrika yer almaktadır. *New Harmony'de* sokak tasarımlarına yer verilmemiş, topluluk üyelerinin ortaklaşa kullandığı yapılar, tarım topraklarının özeğinde bir kare oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Karenin içinde yer alan ve herkese açık olan yapılardan birincisi, ortak olarak kullanılan mutfak ve yemekhaneler; ikincisi okul ve ayin salonu, üçüncü yapı ise daha ileri düzeydeki okul, toplantı salonları ve kütüphaneden oluşan birimlerdir. Owen,

New Harmony'de kırsal alanda kentin olumsuz etkilerinden uzak, ancak kentin sağladığı faydaları içeren uyumlu bir düzen kurmaya çalışmıştır (Akkoyunlu Ertan, 2004, s.9).

Owen'ın çağdaşı Charles Fourier'nin, Endüstriyel ve Bilimsel Anarşiden kitabında düşlediği toplumun kurulması için yapılacak değişimlerin listesini vermiştir. Fourier, fabrikaların insanın beden ve ruh sağlığına zararlı olacak biçimde inşa edilişi, kentlerin sokaklarının pisliği, hijyenden uzaklığı ve hava almayacak biçimde iç içe geçmesini her zaman eleştirmiş, evlerin havadar tarzda, doğayla bütünleşecek ve geleneksel aile tarzında değil de ortaklaşa yaşama izin verecek ölçekte (falanster olarak) inşa edilmesini istemiştir. Phalanstère/falanster, phalange/falanj; bütün beden, organize birlik ve stère; konut, ikametgâh anlamlarına gelen iki kelimenin birleşiminden türetilmiştir. Falanj; toprağın, sermayenin ve malzemenin hisse senetleriyle temsil edildiği, sermayeye, işe ve yeteneğe üç tür kâr payının dağıtıldığı; ortak mülkiyete ve harcamaya yer verilmeyen, toplu olarak üretimde bulunan bir birliktir. Falanj yaklaşık 1600 ha'lık bir alanda kurulur ve optimum nüfusu 1620 kişidir. İnşa edilecek bileşik (combiné) binada, yani falansterde, daireler, iş, uğraşı ve eğlence yerleri, mutfaklar ile kişinin serveti ya da ortaklık derecesine göre oturacağı beş ya da altı kademeli masaların bulunduğu yemekhaneler vardır (Çıvgın, 2011, s.120, s.219). Kentin birbirinden geniş yeşil alanlarla ayrılan üç ana kuşaktan oluşmasını öneren Fourier, bu kuşaklardan ilkinde, merkez kent; ikincisinde mahalleler ve büyük fabrikalar; üçüncüsünde ise geniş caddeler ve banliyöler tasarlamıştır (Akkoyunlu Ertan, 2004, s.11).

Ütopyalarda bu dönemde yaşanan hızlı ilerleme ve devrimin temelinde ütopyacı söylemi destekleyen endüstri devrinin teknik ilerlemeleri yatmaktadır. Örneğin beton teknolojisi bina ve altyapı inşasını daha kolay uygulanır hale getirmiş Londra'da 1851'de yapılan Kristal Palas'ın metalik mimarisi daha sonraki dönemlerde dev ölçülerde ama hafif ve saydam yapılar tasarlama olanağı tanımıştır. Ütopyacı mühendisler,

Saint Simoncu ve Fourierci harekette oldukça önemli konuma sahip olmuşlar; hem edebi türleri hem tasarımları etkilemişlerdir.

Bu döneme kadarki çalışmaların bir ortak yanı geleneksel yapı gereçleriyle ve yapım yöntemlerinden yola çıkıyor olmalarıdır. Kent düzenlemesinin biçimsel sorunları üstünde durulmuş ya da bazılarında dinsel kaygılar ön planda tutulmuştur. İşlevsel sorunların da tartışıldığı olmuş ancak simgesel anlatım ve düzenleme ağır basmıştır. Sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla düşüncelerde bir değişme olmuş; bilimsel yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır. Sanayileşmenin olumsuz etkilerini gözleyen yazarlar, düşünürler, mimarlar ve tasarımcılar teknolojinin olanakları doğrultusunda yeni, ileriye yönelik kestirimler üretmeye koyulmuşlardır. Bu düşünceler de hem kuramsal çalışmalara hem de düşsel tasarımlara yansımış, hatta kimine temel oluşturmuştur. Sanayileşmenin ilerlemesi kentlerin büyümesine, insanların yaşama ve çalışma koşullarının değişmesine yol açtığı için bu yüzyılda üretilen ütopyaların ağırlık noktasını da toplumsal eleştiri oluşturmuştur. Toplumsal ve paylaşımcı düşünceler geliştirilmiş, yeni kuramlar ortaya atılmıştır. Bunların hepsi yeni yaşam biçimi ve yeni yaşam biçimi için yeni yapay fiziksel çevreler öngörmüşlerdir (Alsaç, 2007, s.116).

Görünüşte çelişik özelemlerin kavşağında konumlanan ütopyik kent düşüncesi bundan böyle geometrik düzenlilik terimleriyle yetinemeyecek; Modern Avrupa'nın mimar ve mühendislerinin düzenli kentinin yerini, sanayi yüzyılının yeni dinamikleri ve toplumsal kuramları doğrultusunda biçimlenmiş kent alacaktır.

20. Yüzyıl Ütopyalarında Kentler

20. yüzyıl gerek edebi türde gerekse tasarımlarda sayısız eserin ortaya çıktığı bir dönemdir. 20. yüzyılda yaşanan teknik ve bilimsel gelişmeler, sosyal dinamikler, çevre sorunları ve hatta savaşlar ütopyaları etkilemiştir. 20. yüzyılın bir diğer özelliği ütopyalarda niteliksel bir ayrışma döneminin yaşanmasıdır. Bu dönemde ütopyanın zıttı olan distopya orta-

ya çıkmıştır. Hatta 20. yüzyıl edebi ütopyaları sayıca incelendiğinde distopyaların çoğunlukta olduğu da göze çarpmaktadır. *Ekotopya*, feminist ütopya, teknolojik, ekolojik-teknolojik ütopya bu dönemde karşımıza çıkmaktadır.

20. yüzyıldaki edebi ütopyaları incelerken mutlaka bahsedilmesi gereken yazarlardan birisi Herbert George Wells'tir. Wells bilim ütopyasının önde gelen isimlerinden de biridir. Wells, bir yandan ütopyalarda bireyselliklerin eksik olmasını, güzel ama karakersiz binaları, simetrik ve kusursuz tarım arazilerini eleştirirken diğer yandan kendi ütopyalarını kurgulamıştır.

Wells, *Modern Bir Ütopya*'da (A Modern Utopia 1905), bilim ve teknolojiyi kullanarak 20. yüzyılın en özgün ve uzağa bakan ütopyalarından birini yazmıştır. Modern Ütopya'da tramvay yolları ve demiryollarını tasarlayanlar ve yapanlar, kusursuzluğun sadeliğine ulaşmaya çabalayan sanatçı ustalardır. Kirişlerini, raylarını ve parçalarını ilk mühendis olan doğanın bitkilerinin gövdelerini ve hayvanlarının eklemelerini ve hareketlerini yapmış olduğu kadar zarif yaparlar. Kentler sanatçı mühendisin hayalinin bir zaferi, Leonardo, Michaelangelo ve Dürer'in taslaklarının ve bilimsel ifadelerinin gerçekleşmesidir. Anlatıcı fazla bahsetmez ama kentin fiziksel yanı ezicidir. Kentin geniş mesafeleri üzerine camdan büyük kemerler ve kubbeler asılmıştır. Havadaki bu kusursuz metalden eser narın, güzel ve hafiftir. Yunanlıların bodur tapınak küllübelerinin, Roma'nın tumbul tümseklerinin son anılarından kurtulmuş olan mimari yapıların olduğu meydanlarda gezilmekte; içimizdeki barbar, bir zamanlar taş sığındığı gibi iyilikle çeliğe ve sayısız yeni maddeye sığınmaktadır. Neşeli ve hızlı hareket eden platformlar insan gruplarını taşıyarak hurma ağaçları, çiçek açan çalılar ve heykellerle zengin bir tür merkezi meydanda buluşturmaktadır (Kumar, 2006).

Bir psikolog ve davranış bilimci olan Burrhus Frederic Skinner'in 1948 yılında yayımlanan *Walden İki* (Walden Two) isimli eseri ise bir davranış mühendisliği/psikolojisi ütopyasıdır. *Walden İki*, çok fazla eleş-

tiriye maruz kalmıştır ancak ondan etkilenecek oluşmuş topluluklardan bazıları bugün hala varlığını sürdürmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde ütopyalardaki ideal-kent geleneğinin asıl temsilcisinin mimarlık ve planlama olduğu görülmektedir. Bu dönemde mimarlar ve kent plancıları iyi yaşamı binalarda, meydan ve sokaklarda gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dönemi tasarım ve ütopyalar arasındaki ilişkilerin/bağların gelişerek arttığı bir dönem olarak tanımlamak mümkündür.

İngiliz asıllı Ebenezer Howard'ın 1898 tarihli *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform* (Yarın: Gerçek Reform İçin Barışçıl Bir Yol) isimli eserinde ortaya attığı bahçe kent ütopyası uzun yıllar gündemde kalacak, sadece İngiltere değil başka ülkelerde de denenecek bir kent modeli olacaktır. Howard, Bahçe Kent'te kırın, doğanın güzelliği, temiz hava, güneş, su, düşük kira gibi avantajları ile kentin toplumsal fırsat, yüksek ücret gibi avantajlarını birleştiren yeni bir kent tasarlamıştır.

Bahçe Kent'in kentsel alanı 400 hektarlık (1000 acre) bir alanı, kentin çevresinde yer alan tarım alanları ise 2020 hektarlık (5000 acre) bir alanı kaplamakta, kentin tamamı 2420 hektar alana yerleşmektedir. Kentte 5500 yapı bulunmakta, ortalama parsel büyüklüğü 6m x 40m, minimum 6m x 30m olarak sınırlandırılmaktadır. Bu alanda 30.000'i kentte, 2000'i çevresindeki tarım alanlarında olmak üzere toplam 32.000 kişi yaşamaktadır. Kenti 36 m genişliğindeki altı ana bulvar altı eşit parçaya bölmektedir. Merkezde, yaklaşık 2 ha büyüklüğünde daire formunda bir bahçe bulunmakta, etrafında belediye binası, konser binası, tiyatro, kütüphane, müze, resim galerisi ve hastane gibi büyük kamu yapıları yer almaktadır. Yapıların etrafında herkesin kolaylıkla erişebileceği geniş rekreasyon alanlarının bulunduğu 58 ha büyüklüğündeki merkez parkı bulunmaktadır. Parkın etrafında camdan bir pasaj olan Kristal Palas yer almaktadır (Howard, 1902, s.138) .

Bahçe kentte sanayi alanları kentin çeperinde yer almaktadır. Sanayi alanlarının kentin çeperinde konumlanması hem kirliliğin önlenmesi hem de tren yolu ulaşımı ile sanayi hammaddelerinin temini ve üretilen-

yerleşimin %95'i açık alan iken, diğer bölgelerde %85 ve % 48'e düşmektedir. Konut ve işyerinin yakın olmasına önem verilmiştir (Le Corbusier, 1987).

Le Corbusier, tüm çevrenin bütüncül tasarımı aracılığıyla mimari devrimi, kentin evrimsel gelişimi sürecine yansıtmayı amaçlamıştır. Howard'ın planında olduğu gibi, Le Corbusier'nin tasarımı da ailenin mahremiyetini ve özerkliğini korurken, toplumsal hizmetleri ve ekonomik unsurları yaymıştır. Howard'ın ve Le Corbusier'nin ideal konutları, kar amacı gütmeyen kooperatiflerin yönetimindedir. Kolektif düzen ve bireysel özgürlük, Çağdaş Kenti tanımlayan iki kesişim ve bakış açısidir. Le Corbusier'nin Çağdaş Kent tasarımı, kapitalist dizgenin dev kentlerine yansımış (Akkoyunlu Ertan, 2004), ancak 1932 yılında tasarladığı Işınal Kenti kadar uygulama şansı bulamamıştır.

Howard ve Le Corbusier kentsel yeniden yapılanma izlencelerini, politik ve ekonomik yeniden yapılanma izlenceleriyle birleştirmek zorunda olduklarının farkında olmuştur. Howard ve Le Corbusier'ye göre plancılar, o güne değin dünyayı çeşitli yollardan *güzelleştirmişlerdir*, oysa asıl önemli olan onu *değiştirmektir*. Tasarladıkları planları da etkiliydi, çünkü doğrudan doğruya geniş kesimlerce paylaşılan umutlara ve kaygılara seslenmekteydi. Özellikle, 19. yüzyıl büyük kentine duyulan yaygın korku ve nefreti; modern teknolojinin yeni kentsel biçimleri yaratmayı olanaklı kıldığı inancını ve kardeşliğe ve özgürlüğe ulaşılacak devrimci bir çağ beklentisini yansıtmaktaydılar (Fishman, 2002).

Le Corbusier'nin 1922'de önerdiği üç milyon nüfuslu *Çağdaş Kent*'ten, Ludwig Hilberseimer'in 1924'deki *Dikey Kenti*'ne ve 1933 tarihli *Atina Şartı*'na kadar, Modernizm Hareketi'nin şehirci ve mimarlarının kuramsal önerileri yine de 19. yüzyılın manifestolarına kıyasla belirgin bir evrim tanıklık etmiştir.

20. yüzyılın ortalarına kadar üretilen tasarım ütopyelerinden bazıları; William R. Leigh, *Visionary City* (1908); Eugene Henard, *Future Cities* (1910); Antonio Sant'Elia, *La Citta Nuova* (1914); Mario Chiattone, *Modern Metropolis* (1914); Tony Garnier, *Cite Industrielle* (1917); Ludwig

Hilberseimer, *Vertical City* (1924); Kiesler, *City in Space* (1925); Fritz Lang, *Metropolis* (1926); Walter Gropius, *Wohnberg* (1928); Raymond Hood, *City Under a Single Roof* (1931); Frank Lloyd Wright, *Broadacre City* (1934)'dir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1950'li yılların ortalarında, şehirciler ve mimarlar kentin yayılmasının yol açacağı tehlikenin bilincine varmıştır. Bu durum, çok sayıda kentsel mega yapı projelerinin doğuşuna yol açmıştır. 1950-1960 yıllarının mega yapıları Modern Hareketin kentinde olduğu gibi kolektif ile bireyi, teknoloji ile doğayı barıştırmak istemektedir. Bu dönemde mimari ve şehircilik dergilerinde, sayısız öneri yer almaktadır; Yona Friedman'ın üçboyutlu yaygıları, Paul Maymont'un yeraltı kentleri, Nicolas Schoffer'in sibernetik kuleleri, Japon mimar Kiyonori Kitukate'nin huni-siteleri, Walter Jonas'ın yüzen şehirleri... Utopyacıl gerekçelerinin ve öne çıkartmaya çalıştıkları kentsel yoğunluğun yanında, bütün bu projelerin ortak yanı gerçekten uzamsal bir girişim önermek üzere tasarımın iki-boyutluluğuyla ipleri kopartma arzudur. Kentin bir artefact olarak, dev sanat eseri olarak kavranması burada en uç noktasına varmaktadır (Sacrey vd., 2003).

1960-1970 yıllarının sonlarında mega yapısal önerileri taşıyan teknolojik iyimserlik yenilgiye uğrar, yeni konular/sorunlar gündeme gelir. 1950-1970 yılları arasında geliştirilen tasarım ütopyalari; Yona Friedman *La Ville Spatiale* (1958), Walter Jonas, *Intrapolis* (1958), Kiyonori Kikutake *Marine City* (1958), Paolo Soleri, *Mesa City* (1959), Paul Maymont *Ville Flottante* (1959), Parent & Mirabeau *Conical Cities* (1960), Schultze-Fielitz *Raumstadt* (1959), Frei Otto *Suspended City* (1960), Kenzo Tange *Boston Harbor* (1959), *Tokyo Bay* (1960), Arata Isozaki, *Space City* (1960), Kisho Kurokawa *Helicoids* (1961), Arata Isozaki *Clusters in the Air* (1962), Constant, *New Babylon* (1962), Walter Pichler, *Compact City* (1963); Warren Chalk & Ron Herron, *City Interchange* (1963); Peter Cook, *Plug-In City* (1963); Warren Chalk, *Underwater City* (1964); Ron Herron, *Walking City* (1964); Paolo Soleri, *BabelNoah* (1964) ve *Hexahedron* (1964), Fuller, *Tetra City* (1965); St. Florian, *Vertical City* (1965); Bertrand Goldberg, *Ma-*

rina City (1967); Mitchell & Boutwell, *Comprehensive City* (1969), Archizoom, *Non-Stop City* (1969), Stanley Tigerman, *Instant City* (1968), Parent ve Virilio, *Bridge Cities* (1970)'dir.

Ebenezer Howard'ın sanayiciliğe karşı bahçe kent hareketi, on dokuzuncu yüzyılın sonunda kent ve kırsal en iyi taraflarını birleştirmeye çalışmıştır. Le Corbusier ve Mies van der Rohe gibi yirminci yüzyıl Modernistleri ise aksine, tüm faaliyetlerin sınırsız bir örgü içinde bütünleştiği kalabalık ve yüksek yoğunlukta kentsel mekânlar inşa etmek için gelişmiş teknolojiden faydalanmıştır. 1950'lerin ve 1960'ların Uluslararası Durumcuları, katı kentsel planlamayı reddetmiş ve insanların içlerinden geldiği gibi kendi yaşam biçimlerini yaratabilecekleri ("kendi bildiklerini okuyabilecekleri") akışkan kent konumlarının yaratılmasını savunmuşlardır (Kumar, 2005, s.29).

20. yüzyıl ütopyelerindeki hızlı niteliksel değişim gelişen teknolojinin hızına paralel şekilde ilerlemiştir. 20. yüzyıl ütopyaları içerisinde bir tür olan ekolojik ütopyeler günümüzde kent ve hatta kenti de aşarak küresel ölçüğe ulaşan çevresel ve ekolojik problemlere karşı bir çözüm olarak imgenenmektedir.

20. Yüzyılda Ekolojik Kent Ütopyaları

Ekolojik ütopyeler, ekolojinin dünya politikasının bir parçası haline geldiği 1970'li yıllarda karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme kadar ütopyelerde doğa, akıl sahibi bir varlık olan insanoğlunun amaçlarına hizmet edecek bir olgu; vicdani sorumluluk duymadan kullanılabileceği/tüketebileceği bir kaynak; kentte daha sağlıklı, hoş mekânlar yaratmak için kullanılacak bir nesne iken gerek ekoloji bilimindeki gelişmeler gerekse çağdaş kentlerde yaşanan çevre sorunları insanları toplumsal, sosyal, ekonomik ya da mekânsal ütopyalardan uzaklaştırıp ekolojik ütopyalara yönlendirmiştir. Artık insanın doğayla uyum içinde, kardeşçe yaşadığı mutlu bir yer hayal edilmeye başlanmıştır.

Ekolojik ütopyaları tetikleyen ve aynı zamanda kamuoyunda bir bilinç/tepki oluşumunu sağladığı düşünülen iki önemli olguyu da bu noktada aktarmak gerekmektedir. Birincisi Rachel Carson tarafından 1962'de yazılarak böceklerle, haşerelerle savaşta kullanılan ilaçların, verimliliği arttırmak için kullanılan gübrelerin toprağı, havayı, suyu nasıl kirlettiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyan *Sessiz Bahar* (Silent Spring)'dır. İkincisi Roma Kulübü için Meadows ve arkadaşları tarafından 1972 yılında hazırlanan dünya ve insan sistemleri, kaynaklar ve nüfus kısaca kalkınma ve doğal çevre konularında çalışma yaparak kaynakların sınırsız olmadığı ve insanlığın yakın bir gelecekte bunun sonuçlarını görmeye başlayacağını belirttiği *Büyümenin Sınırları* (The Limits to Growth)'dır. *Büyümenin Sınırları*'nda kullanılan hesaplama yöntemi, verilerin sınırlılığı gibi konular tartışma konusu olsa da çok geniş bir kitlenin dikkatlerini bu konuya çekmiş olması bakımından önemlidir.

Ekolojik ütopyalar birbirinden tamamen ayrı düşünülemez iki farklı platformda ortaya çıkmıştır. Birincisinde edebi eserlerde yer alan ekolojik ütopyalar bulunmaktadır; Ernest Callenbach, Ursula LeGuin, Frank Herbert, Marge Piercy bu türün önde gelen isimlerindedir. Ancak Kumar (2005), 1970'lerin ve 1980'lerin ekolojik ütopya hareketinin simgesel öncüsünün William Morris olduğunu belirtmektedir (s.78).

Edebi ekolojik ütopyalar ekolojik, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir bir çevrede yaşayan yalın toplumları anlatmaktadır. Ekolojik ütopya teknolojiyi tamamen reddetmez ancak son derece temkinlidir; daha az zararlı olanı ya da hiç zararı olmayanı tercih eder. Bu toplumlarda yaşayan insanlar varlıklarının anlamını, üretim ve tüketimde aramaz, bireylerde, dolayısıyla toplumda tüketim azaldıkça üretim de azalmaktadır.

Amerikalı bir yazar olan Ernest Callenbach tarafından yazılan *Ekotopya* (1975)'da, bağımsızlığını ilan ederek ABD'den ayrılan ve 20 yıl boyunca dışa kapanan ABD'nin batısında bir ülkeyi anlatır. Hikâye okuyucuya Times Post Muhabiri William Weston'un günlüğünden bölümler şeklinde aktarılmaktadır. *Ekotopya*'da hedef diğer canlılarla doğal den-

geyi bozmadan yaşamaktır. Çalışmak; eğlence ve oyunla eşanlamlıdır. Toplumun temel yapıtaşını oluşturan aile 5-20 kişilik yaşama gruplarından oluşmaktadır. *Ekotopyanın* kentleri bir ölçüde bölünüp semtlere ya da topluluklara dönüştürülmüş, insan yığınlarından oluşan kentler yerine daha sakin mini kentler oluşturulmuştur. Kentlerde ideal nüfus 40.000-50.000 arasındadır. Kentler arası ulaşım demiryolu ağları ile sağlanmaktadır. Kent içinde ulaşım ise elektrikli taksiler, minibüsler, akülü otobüsler ve bisikletlerle sağlanmaktadır. Kent merkezleri ticaret, alışveriş merkezi değil konut ve iş alanlarının bir arada olduğu karma kullanımlı alanlardır. Katı atık yönetiminde geri dönüşüme önem verilmektedir (Callenbach, 1994).

Genel olarak değerlendirildiğinde *Ekotopya'*da belirgin bir kent formundan, tasarım detaylarından fazlaca söz edilmemektedir. Bu dönemde bir yandan edebi eserlerde ekolojik ütopyalar üretilirken öte yandan mevcut kentleri sorunlarıyla baş başa bırakıp yeni kentleri/yerleşimleri tasarlayan ekolojik ütopyalar üretilmektedir. Bu ütopyaların bir kısmı uygulanma olanağı bulmuş bir kısmı ise sadece çizimlerde kalmıştır.

Tasarım olarak ekolojik ütopyanın ortaya çıkışı birdenbire olmamış adım adım gerçekleşmiştir. Ekolojik tasarımlarda kullanılan ilkeler zaman içerisinde parçalı bir şekilde gelişmiştir. Kısaca özetlenecek olursa; ilk ilkelerden birisi Howard'ın Bahçe Şehir akımıyla ortaya konulmuştur. Howard Bahçe Şehirde kentin büyüklüğünün kontrol altına alınması ve doğanın korunması konularından bahsetmektedir. 1940'larda Frank Lloyd Wright yerel yapı malzemelerinin kullanımı ve *Genius Loci'*ye uygun tasarımdan; İsveçli Ralph Erskine konutlarda güneğe yönelim, cephe bitkilendirmesi/yeşillendirmesi, kuzey cephede bitkilendirmeden söz etmektedir. 1960'larda ABD ve Avrupa'daki uygulamalarla yenilenebilir enerji kullanımı, yerel malzeme kullanımı, geri dönüşüm, enerji tasarrufu; 1970'lerde Bengt Warne konutla doğaya zarar vermemek ve hatta iyileştirmek, yağmur suyu ve gri su kullanımı, organik atıkların değerlendirilmesi, konutta ısınmış havanın kullanımı, toprak ısısının değerlendirilmesi gibi ilkeleri kullanarak ekolojik tasarım sürecine kat-

mıştır. Tek konutlarda ekolojik ilkelerin birini/birkaçını uygulayarak başlayan süreç zamanla bir konut ünitesi, mahalle, kent ölçeğine kadar genişlemiştir.

Ekolojik tasarımlar ele alındığında çağımızın en büyük ekolojik ütopyalarından birisi Hindistan'da tasarlanan ve 1968 yılında hayata geçirilen Auroville'dir. Auroville hem ekolojik bir ütopya hem de spiritüel bir mekândır.

“Dünyanın ihtiyacı olan kent” fikriyle tasarlanan 50.000 kişilik yerleşim yeşil kuşakla çevrelenmiştir (Şekil 3). Kent 4 büyük yerel köyün ortasında yer almaktadır. Auroville'nin merkezi Matrimandır, aynı zamanda spiritüel bir alandır. Kentin içinde merkezde Matrimandır'ın yer aldığı barış bölgesi olmak üzere yeşil sanayi bölgesi, uluslararası bölge, ticaret bölgesi, konut bölgesi gibi farklı bölgeler bulunmaktadır. 2000 ha büyüklüğündeki yerleşimde bugün 35 farklı ülkeden 1500 kişi yaşamaktadır (Auroville Foundation, 2001).

Paolo Soleri tarafından tasarlanan Arkosanti ilginç ekolojik deneylerden birisi olarak tanımlanmaktadır. 1970 yılında Arizona'da başlayan bu deney günümüzde de hala devam etmekte, yerleşimin uygulanmış bölümlerinde mimarlık, tasarım, tarım, eğitim gibi pek çok konuda çalışmalar yapılmaktadır.

Arkosanti beşbin kişilik bir yerleşme için bir anakent modelidir. Soleri, Architecture (mimarlık) ve Ecology (ekoloji) kavramlarını birleştirerek Archiology kavramını türetmiştir. Yakınlık, yüksek yoğunluk, çeşitlilik, kaynakların verimli kullanımı, Soleri'nin geliştirdiği “archiology” kuramının ilkeleridir. Archiology kuramı doğrultusunda oluşturulan Arcosanti, Arizona-Phoenix'de tasarlanmış 25 katlı bir prototip yapıdır. 1648 hektar tutan bir alanda çevreci besin üretimi, dinlenme ve doğal yaşam çalışmalarını sürdürmektedir. Projenin çok az bir bölümü uygulamaya geçirilmiştir (Soleri, 2011).

1970'lerden günümüze ekolojik ütopyalar hızla sayıları artarak tasarlanmaktadır. Sayıları arttıkça bazı farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Örneğin bazı ekolojik ütopyalar teknolojiye daha temkinli yaklaşırken

bazıları teknoloji ile bütünleşmiş ekolojik ütopyalar kurgulamaktadır. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta ekolojik ütopyaların salt edebi eserlerdeki düşler değil; ağırlıklı olarak gerçek hayata geçirilmeye çalışılan düşler haline gelmeye başlamasıdır.

mamakta, yaşanan toplumsal, ekonomik ve fiziksel sorunlara çözüm arayışına girmektedir. 19. yüzyıl kentlerine ütöpik sosyalistler damga vurmuş, yeni bir toplumsal sistem, yeni bir örgütlenme ve buna bağlı olarak yeni bir mekânsal düzen ortaya çıkarmışlardır. 20. yüzyıl, tasarımlardaki ütopyaların çağıdır. Bilim ve teknolojideki hızlı devinim ütopyalara da yansımış, bu dönemde ütopyalarla tasarım arasındaki ilişkiler artıp gerçeklik ile arasındaki uzaklık azalarak devam etmiştir.

Ütopyaların çoğunun gerçekliğe döndüğü ve gerçekliği daha da yakınlaştıracak teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yaşandığı günümüzde yeni ütopyalar üretmek elbette zordur. Bu nedenle kimileri ütopya devrinin kapandığı, artık distopyalar döneminin başladığını söylemektedir. Sacrey vd. (2003)'ne göre ise kent ile ütopya arasındaki bağlar yeniden kurulmak üzereymiş gibi görünmektedir; şu farkla ki, artık kâğıt üzerine çizilmiş bir kent değil, enformasyonların ve yol açtıkları karşılıklı etkileşimlerin maddesiz mübadeleleri çevresinde örgütlenen bir site söz konusudur. Çağdaş ideal kentin kenar çizgileri uzamdan çok zamanın içinde, düşünülebilir rastlaşma ve senaryoların yoğun akışı içinde çizilmektedir.

Artık ütopyaların sonunun gelmiş olması, insanların umutlarının/hayallerinin bitmesi anlamına geldiği için kabul edilemez bir yargıdır. Yüzyıllar hatta bin yıllar boyunca sürekli bir değişim içerisinde olan ütopyacı düşüncenin tükenmesi yerine Sevinç ve Yürekli (2006), her dönemin ruhuna uygun hayaller kurulabileceği düşüncesine varılabileceğini belirtmektedir (s.154). Harvey (2008) statik uzamsal bir biçim ve hatta mükemmelleştirilmiş bir özgürleşme süreci çerçevesi dışında bir alternatif tanımlamak gerekliliğini ifade ederek; görevimizin, kökü bugünün imkânlarında yatan, ama aynı zamanda eşitsiz coğrafi gelişmelere farklı yörüngeler çizecek olan bir uzam-zamansal ütopyacılık -diyalektik bir ütopyacılık- oluşturmak olduğunu vurgulamaktadır.

Zaten ütopyaların tükenişi gibi bir kabulleniş ya da karamsarlık yerine yeni, günümüzde sınırları aşarak küresel boyutlara ulaşan sorunlara çözüm arayan ütopyalar üretmek daha anlamlı ve insan tabiatına daha uygun bir yaklaşım olmayacak mıdır?

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu Ertan, K. (2004). 20. yüzyıl kent ütopyaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13 (4), 5-21.
- Alsac, Ü. (2007). Ütopyalar ve kent düzenlemesi konusunda bir söyleşi. A. Mengi (Ed.), *Kent ve politika, antik kentten dünya kentine* içinde (ss.109-128). Ankara: İmge.
- Auroville Foundation, (2001). The Auroville Master Plan-Persperctive 2025. Retrieved from: <http://www.auroville.info/ACUR/masterplan/index.htm>.
- Bellamy, E. (1888). *Looking backwards from 2000 to 1887*. e-book : <http://www.gutenberg.org/files/624/624-h/624-h.htm>.
- Campanella, T. (2009). *Güneş Ülkesi*. İstanbul: Arya.
- Ciaron, E.M. (2010). *Tarih ve ütopya*. İstanbul: Metis.
- Çıvgın, H. (2011). *Charles Fourier: Kuramı ve ekolojik kriz ortamında bir eko-filozof olarak okunabilme imkânları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eaton, R. (2002). *Ideal cities, utopianism and the (un)built Environment*, New York: Thames & Hudson Inc.
- Fishman, R. (2002). 20. yüzyılda kent ütopyaları -Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier. B. Duru ve A.Alkan (Ed), *20. yüzyıl kenti* içinde (ss.107-126). Ankara: İmge.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekanları*. İstanbul: Metis.
- Howard, E. (1902). *Garden cities of to-morrow* (London, 1902. Reprinted, edited with a Preface by F. J. Osborn and an Introductory Essay by Lewis Mumford. (London: Faber and Faber, [1946]):50-57, 138-147.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. Ankara: İmge.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşıütopya*. İstanbul: Kalkedon.
- Le Corbusier, C.E.J. (1987). *A contemporary city, from the city of tomorrow and its planning*. New York: Dover.
- Mannheim, K. (2008). *İdeoloji ve ütopya*. Ankara: De Ki.
- More, T. (1999). *Ütopya*. İstanbul: Gün.
- Mumford, L. (1922). *The story of utopias*. New York: Boni and Liveright.
- Richardson, B.W. (1876). *Hygenia, a city of health*. <http://www.fullbooks.com/Hygeia-a-City-of-Health.html>.
- Sacrey, M.R., Bouchet T., Picon A. (2003). *Ütopyalar sözlüğü*. İstanbul: Sel.
- Sevinç, A., Yüreklî F. (2006). Ütopyacı anlayışın 1960'larda gösterdiği değişimler. *İTÜ Dergisi/ a-Mimarlık, Planlama, Tasarım*. 5 (2),143-155.

Soleri, P. (2011). Arcosanti 5000. Retrieved from

<http://www.arcosanti.org/project/project/future/arcosanti5000/main.html>.

Usta, S. (2005). *Platon'dan Jambulos'a antikçağ ütopyaları*. İstanbul: Kaynak.

Winiarczyk, M. (1997). Das Werk des Jambulos. Forschungsgeschichte (1550-1988) und Interpretationsversuch. *Rheinisches Museum für Philologie* 140, 128-153.

Ülkü Duman Yüksel: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümünden 1997 yılında mezun oldu. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını ve doktora çalışmalarını tamamladı. 2002 yılından bu yana Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde görev yapan Dr. Yüksel, iklim değişikliği ve kentleşme, kent iklimi, ekolojik planlama ve tasarım gibi konularda çalışmalar yapmaktadır.

E-mail: uduman@gazi.edu.tr